

НАША ПОЉОПРИВРЕДА

ГОДИНА III

ТИТОГРАД, 1957

БРОЈ 3

Инж. Љубо ПАВИЋЕВИЋ

Завод за пољопривредна истраживања — Титоград

Могућности унапређења пољопривредне производње у Црној Гори

У склопу цјелокупног привредног развитка наше земље у посљедње вријеме се много дискутује и пише о пољопривреди уопште, а посебно о могућностима њеног унапређења. Сви наши друштвени фактори придају пољопривреди већи значај и показују за њено унапређење више интересовање, него што је то било раније. Овome су доказ бројна савјетовања стручних, друштвених и задружних организација у току ове и прошле године. Срески и општински народни одбори у посљедње вријеме такође чешће организују савјетовања на којима третирају питања из области унапређења пољопривреде свога подручја. Даље, стручна и дневна штампа више прати пољопривредну проблематику и разматра је шире и темељитије него што је то икада до сада чинила, а Савезна народна скупштина је пољопривреди посветила највећу пажњу у дискусији о друштвеном плану за 1957 годину, а нарочито приликом засиједања од 25 до 27 априла ове године, када је и донијела Резолуцију о перспективном развиту пољопривреде и задругарства.

Све је ово доказ да је пољопривреда стварно стала у ред првих грана наше привреде и да о њеном развиту воде пуну бригу, како политички и државни органи, тако и све наше стручне, друштвене и задружне организације.

Ово долази у првом реду због тога, што је пољопривреда ради своје опште заосталости постала данас озбиљна кочница чиставог нашег привредног и друштвеног развитка, и поред тога што за њено унапређење постоје веома повољни природни услови. Код нас је нпр., данас питање повећања производње пшенице

у земљи постало према ријечима проф. Ломејка толико актуелно да се по важности за нашу привреду с правом поставља у исти ред са производњом челика и угља. Слична је ствар и са кукурузом, машићу, шећером и неким другим пољопривредним производима.

Структура нашег становништва се брзо мијења. Број градског становништва расте на рачун сеоског, а према томе и потребе за пољопривредним производима расту како за исхрану становништва, тако за прераду и извоз. Ово нарочито долази до изражаја данас, када у структури исхране становништва преовлађују хљеб, масноће и шећер, а у вријеме када се повећању друштвеног стандарда обраћа велика пажња.

Због тога је сасвим природно што се данас толико настоји да се сагледа право стање наше пољопривреде, при чему се донекле праве осврти и анализе досадашњих мјера и средстава уложених у њој, и што се траже најбољи путеви њеног даљег развика.

При овоме се не можемо отети утиску, како је констатовано и у закључцима проширеног Пленума Савеза друштава пољопривредних инжењера и техничара Југославије, који је одржан у Београду 5 и 6 фебруара о. г., да се овим питањима понекад не прилази сасвим правилно и да се не уочава довољно значај појединих мјера, те да се не откривају прави узроци стања ове или оне гране пољопривредне производње, нити да се сагледавају довољно јасно услови који омогућавају и одређују правац и интензитет развика једне или више пољопривредних грана. Често се траже рјешења у организационо-техничкој страни, при чему се, иако ова страна има неоспорно велики значај за унапређење пољопривреде, обично гријеши, јер ако се не води довољно рачуна о условима пољопривредне производње и друштвено-економским потребама те производње, оваква су рјешења обично научно и стручно слабо постављена и често уносе непотребну пометњу у редовима оних који се баве њеним унапређењем.

Неке су дискусије показале да се питањима из области унапређења пољопривреде не прилази увијек са потребним припремама и са довољном студиозношћу, иако се обично за то има на расположењу довољно и времена и средстава и кадра. Често се пак настоји истаћи један проблем, или нагласити потреба једнога објекта, а да он за одређено пољопривредно подручје или реон нема неки посебни значај, нити може нешто битније утицати на повећање пољопривредне производње.

При овоме понекад долазе до изражаја и нестручна гледања на поједина конкретна питања из области пољопривредне производње, са увјереношћу да су добро постављена, иако обично нијесу у складу са принципима струке. Овове доприноси околност што се пољопривредом бави релативно велики број људи, а што није случај са осталим техничким струкама, па многи

мисле да познају довољно све факторе који условљавају пољопривредну производњу, иако су ови фактори као што знамо веома бројни и веома сложени.

Ми бисмо овом приликом размотрили могућности унапређења пољопривредне производње у Црној Гори, настојећи да то учинимо што је више могуће реално и начелно, а да при том не улазимо детаљније у поједина питања и области. Више би нам била жеља да поставимо бар донекле солидну основу за дискусију и размишљање по овим питањима пољопривредних стручњака и свих осталих који се баве у било којем виду пословима из области унапређења пољопривреде.

Кад овако прилазимо овим питањима, морали би се осврнути донекле на садашње стање пољопривреде, а затим барем на основне чиниоце унапређења пољопривредне производње, иако су они као што знамо врло комплексни. Ово је потребно и због тога, што се само на бази реалног сагледавања садашњег стања пољопривреде с једне стране, и чиниоца који условљавају пољопривредну производњу и стварне могућности унапређења те производње с друге стране, могу и предлагати разумне конкретне мјере, које ће прије или касније допринијети да се наша пољопривреда подигне на виши степен него што је то данас.

Напомињемо да су основне карактеристике данашње пољопривреде у Црној Гори њена општа заосталост и ниски приносни. Даље, уситњеност и разбацаност земљишног посједа, недовољна техничка опремљеност, ниска просвјећеност пољопривредних произвођача и ниска продуктивност рада, а уз то и недовољно развијено пољопривредно тржиште и слабе саобраћајне везе и транспортне могућности.

*
* *
*

Према статистичком годишњаку НР Црне Горе од 1955 године пољопривредне површине у Црној Гори износе 536.771 ха. Од овога су оранице и баште 55.629 ха, воћњаци 5.352 ха, виногради 776 ха, ливаде 97.805 ха, пашњаци 375.715 ха и баре и трстици 1.494 ха. Укупне површине наше Републике су 1.389.204 ха. Из ових података се види да су пољопривредне површине у односу на укупне површине јако мале — нешто веће од једне трећине. Даље, однос ораница, башта, воћњака и винограда према површинама ливада и пашњака је несразмјеран и иде на штету првих.

Свима нама је познато да је Црна Гора претежно каменита земља и да не можемо знатно повећати њене садашње пољопривредне површине. Са овим морамо рачунати. Нешто нових пољопривредних површина можемо добити углавном само мелиорацијом Сакадарског, Шаског и Плавског Језера. Према томе наша главна пажња у овоме треба да буде усмјерена на очување

постојећих пољопривредних површина и на одржавање и повећање њихове плодности.

Код предузимања одређених мјера за унапређење једне привредне гране, нужно је сагледати што је више могуће, мјесто ове гране, у односу на друге а у првом реду сродне привредне гране. Што се тиче пољопривреде, ово се у првом реду односи на шумарство, водопривреду, електропривреду и сл. То морамо чинити и ми, како би допринијели са своје стране правилном усклађивању мјера које заједница предузима за унапређење ових грана производње. Ово тим прије што често двије или више сродних грана рачунају на исто подручје, рецимо пољопривреда и електропривреда или пољопривреда и шумарство. Код нас нијесу разграничена пољопривредна од шумских земљишта, него су често, из нужде, користе за пољопривредну производњу земљишта која би по својим природним особинама више одговарала за шумарство. Ова пракса потиче из наше прошлости, када су се због оскудице у земљишту и честих неродних година морале користити као оранице и најмање обрадиве површине, а гајењу и коришћењу шума није се придавала потребна пажња. На овај начин упропашћене су велике површине шумских земљишта, којих данас више нема.

Са овом праксом треба што прије престати и бар донекле разграничити пољопривредна од шумских земљишта. Знамо да ово није једноставан нити лак посао него прилично компликован и тешко изводљив, али ако желимо правилно користити наша земљишта, ова се мјера мора сматрати основом сваког планског рада у пољопривреди и шумарству. Педолошка проучавања која су обављена до сада у нашој Републици, или су у току много ће нам олакшати и помоћи у остварењу овог задатка.

На овај начин ће се смањити површине које се данас користе за пољопривреду, а повећати оне које ће доћи у обзир за шумску производњу. Међутим, фонд наших пољопривредних земљишта може се и треба повећати са друге стране, а у првом реду мелиорацијом Скадарског, Шаског и Плавског Језера, као и земљишта с десне стране Бојана и сл. Ова ће земљишта имати чисто пољопривредни карактер, а данас се због тога што су стално или периодично плављена водом као таква уопште не могу користити. Мелиорацијом ових подручја добило би се око 25.000 ха одличног пољопривредног земљишта, на којему ће се моће развити интензивна пољопривредна производња.

Данас се често дискутује о томе на који начин треба користити у крашким подручјима пољопривредна земљишта, која могу послужити и као акумулациони базени за производњу електричне енергије (код нас Никшићко поље, Плавско-Гусињска котлина, Доња Морача, Затон и сл.). Ми сматрамо, обзиром на и онако мале површине пољопривредних земљишта у крашким подручјима, и на ограничену могућност повећавања пољопривредне производње у њима, да ова земљишта треба и даље кори-

стити као пољопривредне површине, а акумулационе базе за производњу електричне енергије стварати у предјелима који за то имају потребне услове а немају већи пољопривредни значај (долина Пиве, Таре, Комарнице, мјестимично Лима итд.). С обзиром на јако изражен орорељеф у Црној Гори оваквих предјела има довољно да би се расположиве количине речне воде могле у њима сакупити и користити за производњу електричне енергије.

Читав земљишни фонд у Црној Гори, како пољопривредни, тако нарочито шумски, изложен је данас веома штетном дејству ерозије. И не само у Црној Гори, него исто тако у пуној мјери и у осталим крашким предјелима, а и у читавој земљи и свијету. Према ријечема претседника Академског савјета ФНРЈ проф. Синише Станковића на прошлогодишњем симпозијуму о ерозији у Београду опасност од ерозије земљишта у свијету пријети човјечанству исто толико колико и Трећи свјетски рат.

Једна од основних мјера за очување и конзервирање наших земљишта јесте разумна и систематски организована борба против ерозије. Њу треба да поведу сви фактори у нашој земљи, а у првом реду пољопривредни шумарски и водопривредни стручњаци. У ту сврху треба, према угледу на остале европске земље, у којима је проблем ерозије исто тако изражен, предузети благовремено потребне мјере, док још не буде касно, ма да за нека подручја већ и јесте.

Овај проблем овдје истичемо и стављамо у први ред, а он захтијева темељито и свестрано проучавање, а уз то и обимне припреме и средства. Напомињемо да ни наши стручни кругови, а ни остали фактори још нијесу довољно оцијенили опасност која долази нашим земљиштима од ове појаве. Ликвидацију коза сматрамо веома корисном мјером у борби против ерозије, због тога што ће шуме и шикаре од њих бити даље поштеђене.

Структура пак пољопривредних земљишта није данас онаква каква би требала да буде. Ми можемо и требамо утицати иа њену данашњу измјену. Ово треба чинити у првом реду у правцу повећања ораница на рачун природних ливада, а воћњака и винограда на рачун ораница на нагибима и неких ливада.

Прилично велике површине земљишта скоро у свим реонима Црне Горе користе се данас као природне ливаде, а могле би се веома лијепо користити као оранице. Ово се нарочито запажа у Бјелопавлићима а донекле и у долини Лима. Овоме има више разлога. Наш је сељак оријентисан скоро сасвим на натурални начин производње. У прошлости он је то био још и више. Тако је један дио имања користио као ораницу а други углавном као ливаду. Ливада му је служила за производњу сијена, којим је преко зиме хранио стоку, а коју је лети напасао по брдима и планинама. Овакав начин газдовања задржао се dobrим дијелом и до данас, а он као такав мора негдје и даље остати, а негдје се пак мора брзо мијењати, ако се жели имати напреднија и интензивнија пољопривреда. Даљи разлог овоме јесте до скоро а не-

довољно интересовање наших пољопривредника за повећање производње на своме газдинству, чему је ишла на руку и релативно лака могућност запошљања и зараде ван пољопривреде: у индустрији, грађевинарству, саобраћају и сл.

Релативно велике површине пољопривредног земљишта на нагибима користе се код нас као оранице. Ово је нарочито случај у Полимљу а затим и у реону високих планина: у подручју Дурмитора, Вјеласице и Комова и у осталим планинским крајевима: Катунској Нахији и сл. Добро је познато колико је штетан и нерационалан овакав начин коришћења ових земљишта и колико се она, кад се са њима овако поступа, односе и нестају. Свуда се данас виде пространи камењари по Црној Гори који су настали тамо гдје су до недавна била земљишта, а са којима се поступало на овакав начин. Дајбабска Гора на домаку самога Титограда служи као добар примјер за ову тврдњу.

Ово се даље не би смјело чинити, него законским прописима треба забранити сваку обраду оваквих земљишта, а даље их користити једино као природне ливаде и пашњаке, или их засађивати воћњацима, а тамо гдје то климатски услови дозвољавају и виноградима. Напомињемо да су Народне Републике Македоније и Босна и Херцеговина, већ донијеле за своје територије овакве прописе, који се данас и спроводе у живот.

У реону Црногорског приморја и Зетско-Бјелопавличке равнице имамо прилично велике површине чисто виноградарских земљишта, а које се данас не користе за виноградарство, него негдје као оранице и ливада а негдје и као пашњак. Познато нам је да ово подручје има добре природне услове за виноградарску производњу па оваква земљишта треба и користити у првом реду за виноградарство.

Овдје би указали на појаву да се још и данас понегдје подижу воћњаци и виногради на земљиштима која су чисто ратарског карактера а ово настаје углавном као последица недовољног познавања захтјева и услова производње ових грана пољопривреде.

Ако бисмо на бази ових принципа утицали на измјену данашње структуре пољопривредних површина и користили наша земљишта за ону грану пољопривредне производње за коју имају најбоље природне услове, тиме бисмо ускладили ову производњу са природним могућностима а последице тога би била, да би наша укупна пољопривредна производња била већа и сталнија.

Статистика данас не биљежи површине пољопривредних земљишта, на којима је високи водостај стално или у току једног дијела године пресудан фактор производње, те диктира једнострану и прилично ограничену производњу. Међутим, ми знамо да оваквих земљишта има код нас сразмјерно много. Овамо спада највећи дио земљишта у непосредној околини Скадарског Језера; затим велики дио земљишта у Улцињском пољу, у Штоју и поред Бојане; даље Владимир и мање-више сва поља у Црно-

горском Приморју, као и нека земљишта у околини Титограда, у Бјелопавлићкој равници, Љешкопољски луг, Спушко поље, Косови Луг, Демировићко поље и Никшићко поље, а у долини Лима Плавско-Гусињска котлина и нека друга мање значајна пољопривредна подручја. Сва су ова земљишта у току касне јесени, зиме и пролећа превише засићена водом, а нека су мање или више плављена. Да би се и на њима могла развити интензивна пољопривредна производња потребно их је ослободити сувишне воде и мелиорисати. По свему судећи, после извођења на њима солидних хидротехничких мелиоративних и агротехничких радова, она би могла постати наша прворазредна ратарска а нека и ратарско-повртарска земљишта.

На њима би се могла засновати производња не само прољећних култура, као што је то сада случај, него и озимих, а на некима добити и двије жетве у току исте године.

Разумије се, да отклањање сувишне воде са ових земљишта и њихова мелиорација захтијевају велике напоре, а уз то опсежна студиска истраживања и велика техничка и финансиска средства. Али то нам је пут који морамо прије или касније пријећи, ако желимо да правилно и што боље користимо пољопривредне површине у Црној Гори и повећамо нашу укупну пољопривредну производњу.

Напомињемо, да већ имамо израђене техничке пројекте и елаборате за мелиорацију једног дијела ових површина, а за нека су чак одобрена и потребна финансиска средства од стране заједнице. При овоме би истакли да не долазе увијек у први план за мелиорацију подручја са већим и бољим пољопривредним површинама као Љешкопољски Луг, Спушко Поље, Плавско-Гусињска котлина итд., него нека мање значајна и мање плодна.

Регулација ријека и уопште водотока претстављала би значајан корак ка санирању и очувању пољопривредних а још више шумских земљишта. Данас наше воде теку дивље и главни су носиоци ерозије земљишта. На једној страни спирају и односе површинске слојеве, а на другој наносима затрпавају већ плодна земљишта, те на њима онемогућавају било какву даљу пољопривредну производњу.

Ове би мјере допринијеле да се повећају укупне површине пољопривредних земљишта у Црној Гори и да се на њима обезбиједи већа и сигурнија пољопривредна производња.

Физичке особине већег дијела наших земљишта нијесу добре, а плодност им није велика. Велике количине водених талоба које овдје падају у току године (у Црквицама имамо европски максимум) и дугогодишња експлоатација земљишта, учинили су, да су махом из површинских слојева испране храниве честице и коагулатори, те се намеће потреба њиховог поновног додавања а у првом реду база (креча) и органских материја ради поправке структуре и повећања плодности земљишта.

* * *

У структури ратарства, према статистичком годишњаку од 1955 године, имамо по групама култура овакво стање: жита 39.398 ха, индустриско биље 886 ха, повртно биље (са кромпиром) 6.026 ха, крмно биље 1.711 ха, расадници 41 ха, угар и необрађене оранице 7.567 ха, ливаде 97.272 ха и пашњаци 375.247 ха. По културама стање изгледа овако: пшеница 6.527 ха, раж 2.570 ха, јечам 10.181 ха, овас 4.951 ха, кукуруз 13.417 ха, дуван 719 ха, кромпир 4.503 ха, лук 232 ха, пасуљ (углавном међуусјев) 4.456 ха, купус 328 ха, парадајз 94 ха, паприке 75 ха, диње и лубенице 209 ха, дјетелина 138 ха, луцерка 1.208 и грахорица 84 ха.

Пада у очи несразмјерно велики проценат жита, специјално кукуруза и јечма, и кромпира на штету осталих група усјева, а нарочито индустриског биља. Оваква структура ратарских култура има објашњење у првом реду у природним условима њиховог гајења, а затим и у навикама и потребама произвођача за одређеним производима ратарства. Увијек је жито поред меса и млечних производа у Црној Гори било главни пољопривредни производ, и служило је као основ за исхрану становништва. Прије доношење кукуруза у ове крајеве и његовог увођења у културу, ово се односило на стрна жита, а касније више на сам кукуруз. Од 1786 године то постаје и кромпир. Овакав значај жита и кромпира за исхрану становништва у Црној Гори, одржао се је до најновијег доба.

Неки наши пољопривредни реони имају веома добре природне услове за гајење главних врста жита, а неки пак кромпира. Алувијална тешка земљишта у Приморју (Владимирско, Улцињско, Буљаричко, Грбальско и Мрчево поље и Суторина), затим у околини Скадарског Језера, у Бјелопавлићима и Никшићком Пољу, даље алувијална и руда земљишта у Полимљу — јесу одлична подручја за гајење домаћих типова кукуруза. Сматрамо да ће исто тако имати добре услове за гајење кукуруза и нова земљишта, која ће се добити и привести култури, после извођења хидромелиорационих радова на подводним површинама о којима смо већ говорили.

Оцједна и лака земљишта (дрвенице и др.) у Приморју и базену Сакарског Језера, као и руда земљишта у Полимљу, специјално на Полици, имају добре услове за гајење озиме пшенице, читаво подручје високих планина од Комова и Проклегија до Дурмитора и Зеленгоре за гајење кромпира и јарога јечма, а Катунско-Вањанска висораван пак за гајење кромпира.

Ове културе и даље морају остати водеће у овим реонима. То одређују у првом рду природни услови производње и потребе за овим производима. Разумије се да њихово успјешно гајење захтијева што већу и бољу примјену савремене агротехнике, према томе како то тражи природа сваке културе посебно.

Производњу кромпира треба оријентисати не само за исхрану становништва него и за сјеме, ради снабдијевања подручја која не могу производити сјеменски кромпир (Приморје и Зетско-Бјелопавлићка равница са њеном ближком околином, околина Требиња итд.), а и за извоз.

Од поврћа у Црној Гори имају традицију само лук, купус и пасуљ, а донекле диње и лубенице. Парадајз, паприке, коренасто поврће, салате и др. су овамо касније уведени у културу и тек се у новије вријеме нешто више шире. Поврће Црногорци нијесу много цијенили осим лука, купуса и пасуља, а служило им је углавном као допунска и споредна храна у домаћинству. Овакав однос према њему задржао се у неким крајевима и до данас.

Ми имамо веома добре природне услове за гајење поврћа, а специјално раног, а навике и потребе произвођача за његово гајење и коришћење постају сваким даном све веће. Данас га највише гаје социјалистичка газдинства, а то све више чине и индивидуални произвођачи. Нарочито га траже за вријеме туристичке сезоне туристички центри у Приморју и тржиште у Титограду и Никшићу. Ми још немамо потребног система у гајењу поврћа, а не познајемо довољно ни његове еколошке услове, агротехнику и сортни састав код нас. Црногорско Приморје и Зетско-Бјелопавлићка равница, а донекле и долина Лима имају одличне природне услове за гајење неких врста поврћа (Приморје и зетско-Бјелопавлићка равница за диње и лубенице, парадајз, паприке, лук, краставце, салате и купус раштан, а долина Лима за пасуљ и бијели купус). Реон високих планина и Катунско-Бањанска висораван имају пак повољне услове за гајење бијелог купуса.

Суша је често доминантан фактор производње у Приморју и Зетско-Бјелопавлићкој равници за све ратарске а специјално повртларске културе. Међутим, могућности наводњавања ујева овдје су велике, ако би се довољно користило хидрографско богатство свих подручја.

Ове врсте поврћа и даље ће остати водеће за наведена подручја. Разумије се да и њихово гајење захтијева поред осталог систематско проучавање еколошких услова и сортног састава, а уз то и пуну примјену одговарајуће агротехнике. Ово тим прије, што је повртарство, као што знамо, веома интензивна грана пољопривредне производње. Његово унапређење захтијева даље прилично велике и скупе инвестиције (изградња система за наводњавање, топле леје, стакленици и сл.) те ће и његово проширење и унапређење вјероватно ићи нешто лаганије. На ово ће утицати и недовољне саобраћајне везе и транспортне могућности које данас Црна Гора има са центрима потрошње поврћа, а и мање довољних могућности за брзу прераду поврћа.

Од индустриског биља данас се код нас гаји у нешто већој мјери једино дуван, и то у Приморју и Зетско-Бјелопавлићкој равници. Послије рата шире га и у нека нова подручја: околина Никшића, Полимље па чак и у Шљевљима. Памук се је енергично

уводио у културу, непосредно послје рата, у Приморје и Зетско-Бјелопавлићку равницу, али је сада његово даље гајење заустављено због напада памуковог мољца. У Полимљу се гаје, иако на малим површинама, конопља и лан, и то више код муслиманског живља. Некада, у вријеме интензивне домаћинске радиности ове су се културе гајиле и у старој Црној Гори, али данас их тамо више уопште нема.

Дуван и памук имају добре природне услове у Приморју и Зетско-Бјелопавлићкој равници, а дуван и велику традицију. Обзиром на велике потребе наше текстилне индустрије за памуком, а тржишта за дуваном, ове културе треба и даље ширити и унагрђивати, користећи при том што је више могуће, природне услове гајења, тим прије што су реони њихове производње у земљи прилично ограничени.

Разумије се, да и ове културе треба унагрђивати на истим биолошким и агротехничким принципима као и остале. Ово ће бити свакако нешто лакше, јер ми данас имамо научно-истраживачке установе, које се специјално баве њиховим проучавањем и унагрђењем.

Према резултатима са којима располаже Завод за пољопривредна истраживања у Титограду, култура арашида има на неким земљиштима у истом реону добре услове гајења.

Лан и конопље треба донекле ширити у Полимљу, јер оне тамо имају прилично добре услове успјевања.

Од крмног биља код нас се данас гаји једино луцерка, а у последње вријеме нешто и озима грахорица и грашак. Луцерка има у Црној Гори већ доста велику традицију. Уведена је у културу око 1878 године и то прво у Црмничкој, Ријечкој и Љешанској Нахији и Бјелопавлићима. Овдје се је нешто у почетку и проширила, а у осталим крајевима Црне Горе веома мало. У Љешанској Нахији производили су и њено сјеме. Данас се веома брзо шири у све крајеве Црне Горе, и рекло би се свуда једнако брзо. Сију је на прилично великим површинама у Приморју, и Зетско-Бјелопавлићкој равници, затим у околини Никшића, у Полимљу и Катунској Нахији, а чак се може наћи понеки усјев и у реону високих планина око Комова и Дурмитора. Наши произвођачи суправилно оцијенили њену пољопривредну вриједност, али више као биљке за сточну храну него за поправку земљишта.

Културу луцерке треба и даље упорно ширити и настојати да у плодореду заузме право мјесто, тј. да барем осме или десете године обреди по једанпут свако поље. Она је заиста за наше прилике благотворна биљка, како за исхрану стоке тако и за поправку земљишта. Потребно је више проучити њене биолошке особине, пољопривредну вриједност, агротехнику и сортни састав. Произвођаче треба редовно снабдијевати квалитетним и здравим домаћим сјеменом.

Озима грахорица и сточни грашак уводе се у културу у главном тек после Другог светског рата, и шире се нешто више у реону Приморја и Зетско-Бјелопавлишке равнице. Овдје дају лијепе приносе, а земљиште донекле поправљају. Сматрамо да их треба и даље ширити у овим подручјима.

Раније смо истакли, да је однос површина природних ливада према ораницама неповољан и негативно се одражава на нашу укупну ратарску производњу. Ако упоредимо статистичке податке за период између 1930 и 1939 године са годинама после рата, видимо тенденцију њиховог даљег пораста (од 87.000 на 97.000 ха). Највеће површине ливада налазе се у планинском реону и Полимљу, а у јужном дијелу Црне Горе у Бјелопавлићима.

Њихов квалитет, одржавање и агротехника је углавном слаба, коришћење нерационално, а састав трава прилично лош, мада до сада нијесмо предузимали никакво систематско проучавање наших ливада.

Обзиром на особине природних ливада у различитим реонима Црне Горе (нагиб терена, превелика влажност, плитак површински слој земљишта и сл.), оне негдје и даље морају остати као ливаде. Разумије се да ће као такве свакако захтијевати примјену одређених мелиоративних и агротехничких мјера, ради одржавања и поправке, а уз то захтијеваће и рационално коришћење. У другим пак крајевима, а нарочито у Бјелопавлићима, Никшићком пољу и на равним положајима непосредно поред Лима, оне морају бити сведене на најмању мјеру и замијењене ораницама и вјештачким ливадама. Тамо гдје то буде условљено извођењем одређених хидромелиоративних и хидротехничких радова, њих треба, наравно, претходно и обавити.

Стање пашњака је знатно горе него стање ливада. Ми додуше и немамо пашњака у правој смислу, како то имају неке средње-европске земље или један дио Словеније и Хрватске. Наши су пашњаци више планинске сувати, који само у пролеће и јесен имају довољно паше за исхрану стоке, док се у току љета трава на њима махом сасуши, и стока је не налази довољно за испашу.

Највећи пак дио наших пашњака, нарочито на кречњаку, налази се у критичном стању и опасности, да постане прије или касније камењар. За ово се могу видјети докази по читавој Црној Гори, а нарочито у реону старо-црногорскога крша, на Сињајевини и на Дурмитору, гдје се пашњаци из године у годину односе и нестају. Овоме је највише узрок ерозија. Она је на многим пашњацима попримила катастрофалне размјере, које нестанком шуме бивају све веће. Нерационално и неуредно коришћење пашњака доприноси у прилично великој мјери њиховом даљем упропашћавању. Крајње је вријеме да се озбиљно замислимо над проблемима пашњака и ливада, у првом реду планинских, и да предузмемо конкретне мјере како би их што боље

очували од даљег уништења и одношења. Потребно је што прије приступити њиховом проучавању и предузимању низа мјера за њихово унапређење. Почетна мјера за ово била би организација једног одговарајућег стручног тијела, које би на себе преузело свестрану бригу о њима.

Наше Приморје, а нарочито нешто даља околина Скадарског Језера и Бјелопавлићке равнице, имају ванредно повољне услове за виноградарство. Овдје је оно значајна пољопривредна грана, са лијепом традицијом и на неким положајима и земљиштима даје му се пуни приоритет. У производњи доминирају водеће домаће вишке сорте, које дају веома квалитетна и позната црна вина. Међутим, природне могућности за виноградарску производњу, нијесу овдје још довољно коришћене, а исто тако нијесу задовољене потребе произвођача и тржишта са довољним количинама квалитетних вина, а још мање стоног грожђа.

Убудуће треба знатно више пажње поклонити унапређењу ове гране, и то примјеном низа мјера, у циљу бољег одржавања и коришћења постојећих винограда и подизањем нових засада са стоним и квалитетним винским сортама, по могућности на плантажни начин. Плантажне винограде подизати на социјалистичким крупним газдинствима и у кооперацији са задругама на задружним парцелама индивидуалних произвођача. У новим засадима учешће винских сорти треба да опада, а стоних да расте. Директно родне хибриде биће потребно у цјелости искрчити. Велику пажњу треба поклонити типизацији, стандардизацији и чувању вина, а обзиром на појаву филоксере у нашим виноградима утврдити и препоручити одговарајуће подлоге америчке лозе.

Црна Гора има два воћарска реона: реон Приморја са Зетско-Бјелопавлићком равницом и реон Полимља. Први је реон јужнога, а други континенталног воћарства. Оба карактерише, као уосталом и цјелокупно наше воћарство, велика екстензивност и заосталост. У првом реону се највише гаје маслине, смокве, агруми и шипци, а донекле и брескве, кајсије, дудови, трешње, вишње и др.; а у другом шљиве, јабуке, крушке и ораси, а у последње вријеме нешто и малине.

Црна Гора има врло повољне природне услове, са типичним предјелима и земљиштима за производњу високо квалитетног раног воћа, који се осим за воћарство не могу правилно користити за друге врсте пољопривредне производње. Ових положаја и земљишта има у Полимљу, и у нешто мањем обиму, у Приморју и подручју Зетско-Бјелопавлићке равнице. Међутим, производња воћа је редовно мала и недовољна, осим шљива и маслина а донекле и јабука, чак и за потребе произвођача и локалног тржишта. Ово се нарочито осјећа у последње вријеме, када, због повећаног дохотка у домаћинству, и вишег животног

стандарда, настаје измјена у структури исхране, те се квалитетно воће веома цијени и тражи.

У настојањима око унапређења ове пољопривредне гране, потребно је у првом реду, низом мјера, обновити и санирати постојеће воћарство и обезбиједити његово рационално коришћење. Затим знатно проширити укупно воћарство, подизањем нових засада на типичним воћарским положајима и земљиштима. При овоме треба водити потребну бригу о реонизацији врста и сората воћа. Биће потребно поклонити већу пажњу не само производњи маслина, шљива, јабука, крушака, смокава, агрума и сл. него и производима племенитих врста воћа: кајсија, бресака, трешања, јагодастог воћа и сл., које су у досадашњој структури биле мало заступљене. Питању обољења и оштећења појединих врста воћака, мораће се поклонити највећа пажња (истичемо проблем шарке шљиве).

Нове засаде подизати као и у виноградарству у првом реду плантажно, на социјалистичким газдинствима, и на задружним парцелама индивидуалних произвођача.

Паралелно са подизањем и проширењем воћака, треба да иде и изградња савременог складишног простора и објеката прераде и транспорта, а уз то и модернизација откупа и прераде воћа. На овај начин ћемо високо подићи наше воћарство и моћи подмирити растуће потребе за свјежим воћем и воћним прерађевинама, не само мјесног и градског становништва, него имати прилично велике количине и за извоз.

*
* *
*

Црна Гора је била одувijek више сточарска него ратарска земља. То је она и данас. Бројно стање стоке према статистичком годишњаку за 1955 изгледа овако: коњи 24.233 грла, говеда 191.752 грла, овце 534.469 грла, свиње 32.446 и живина 183.532 грла. А према анкети од 15 јануара ов. г. коњи 27.378 грла, говеда 186.735 грла, овце 612.047 свиње 32.115 грла и живина 233.465. Према бројном стању од 1949 године (за ранији период податке немамо) све су врсте стоке у порасту осим говеди.

Овакво стање сточарства нас не задовољава ни бројем ни квалитетом. Наше могућности за држање стоке нијесу довољно коришћене, а ми узгајамо претежно домаће пасмине, са прилично slabим продуктивним својствима, иако су добро прилагођене нашим условима гајења и доброг су здравља.

Наша пољопривреда треба да има претежно карактер сточарске производње. Овакву оријентацију захтијева донекле и наша традиција у пољопривреди, а нарочито природни услови гајења стоке и побољшање животног стандарда нашег становништва, које се не може постићи без повећања потрошње намирница животињског поријекла. Даље, нас на ово упућује европско тржиште, а специјално италијанско и грчко, које је редовно

дефицитно у сточарским производима. Наша настојања за унапређење сточарства, треба да иду у првом реду у правцу повећања продуктивних својстава стоке, а затим у правцу повећања бројног стања. За ово постоје још неискоришћене могућности, у првом реду код природних ливада и пашњака, тим прије, ако се на њима примијене потребне мјере за њихово одржавање и поправку, о којима смо већ говорили.

Највећи број стоке налази се данас у рукама индивидуалног произвођача. Међутим, ми имамо неколико сточарских установа које, нарочито у последње вријеме, врло енергично дјелују на унапређење цјелокупног нашег сточарства. Корисни ефекат од њих јасно се осјећа, било донекле у повећању и побољшању крмне базе, било у селекцији стоке и измјени пасминске структуре, или одгоју женског подмлатка и приплодњака високих продуктивних својстава, затим у вјештачком осјеменавању, меринизацији оваца, заштити стоке и сл. Овај ће се утицај осјећати још и више у кооперацији са земљорадничким задругама, а у условима интензивирања ратарске производње на ораницама, ливадама и пашњацима.

Убудуће ће нам требати за унапређење сточарства улагати више средстава него што то данас чинимо, и то у првом реду на мелиорацијама пашњака и ливада, даље, на изградњи система за наводњавање и одводњавање, изградњи силоса, набавци приплодних грла високо продуктивних и квалитетних својстава, на меринизацији, заштити стоке итд. Претстоји нам хитно увођење матичког књиговодства у сточарству, лиценцирање, спровођење реонизације врста и сојева стоке, тамо гдје то још није урађено, даље, проширење мреже пунктова за вјештачко осјеменавање, организација сабиралишта млијека и млекара, подизање појила, а у изразито сточарским крајевима и подизање радионица за прераду и конзервирање сточних производа.

Унапређењу ситних грана стоке мораће се посветити много већа пажња него досада, јер зато имамо веома добре природне услове, а нарочито за пчеларство и рибарство.

*
* * *

Примјена ових мјера, које су потребне за унапређење једне или друге гране пољопривредне производње — захтијева с једне стране знатно веће интересовање самих произвођача за унапређење производње на својим газдинствима, а с друге стране опсежна улагања финансиских и техничких средстава од стране заједнице.

Интерес индивидуалног произвођача за унапређење пољопривреде био је једно вријеме прилично опао. Томе је било више разлога: у прво вријеме откуп пољопривредних производа, а затим опорезивање домаћинстава по доходу, даље нестабилност и често варирање цијена појединих пољопривредних производа,

отежан транспорт до тржишта, затим лака могућност зараде ван пољопривреде и сл. Све су ове мјере дјеловале дестимулативно на самог произвођача. Престанком откупа и преласком опорезивања у пољопривреди по катастру, отклоњен је низ дестимулативних елемената за развој пољопривреде и интерес за већу производњу у пољопривреди данас брзо расте.

Укупна друштвена улагања у пољопривреди су до данас била сразмјерно мала. За период од ослобођења до 1952 године улагало се највише у пољопривредне грађевине а од 1952 до 1955 године у опрему, мелиорације, прераду, набавку стоке, подизање засада и сл. Последње двије године улаже се више у инвестиције које дају брже и непосредније резултате, а наступиле су и измјене у улагањима према територији и карактеру пољопривредних реона. С правом су данас највећа улагања у житородном реону, док су у медитеранском и планинском знатно мања.

Основна средства у пољопривреди и техничка база су данас мали, нарочито на индивидуалном сектору.

У наредном периоду друштвена улагања треба да буду знатно већа. Поред социјалистичког сектора, биће ангажована знатна средства за производњу у општим земљорадничким задругама, преко којих се дјелује на промјену процеса производње индивидуалних газдинстава, у складу са принципима кооперације и развитка социјалистичких друштвених односа. Тежиште улагања треба да буде у првом реду у ратарству и сточарству, због тога што су ратарски производи: пшеница, кукуруз, шећер и индустриско биље данас наши најкритичнији пољопривредни производи, и што развијено ратарство даје основ напредном сточарству. У каснијем периоду би се структура улагања мијењала у корист воћарства и виноградарства. И у наредном периоду ће се приоритет улагања дати житородном реону, а медитеранском и планинском само за одређене намјене: индустриско биље, поврће, воће, стока и сточни производи.

Разумије се да ће сва улагања захтијевати претходну припрему и израду потребних елабората и програма за одређене радове и подручја.

Унапређење пољопривредне производње органски је везано са развојем социјалистичких односа, те се може развити кроз одговарајуће усмјеравање развитка на селу, у правцу јачања друштвених фондова. Носиоци друштвених улагања у пољопривреди су с једне стране крупна социјалистичка газдинства, а са друге опште земљорадничке задруге и државни органи.

Главни извори улагања у пољопривреди били су поред буџета, фондови за унапређење пољопривреде: савезни, републички и локални, као и амортизациони и кредитни инвестициони фондови, а уз то и сопствена средства пољопривредних организација. Они ће то бити и убудуће, с тим што локални фондови треба да расту.

Механизација наше пољопривреде је данас веома слаба. Ово се нарочито односи на Црну Гору гдје имамо свега неколико десетина трактора и прикључних машина, које су добрим дијелом већ дотрајале. Производњом домаће индустрије и из увоза треба у наредном периоду од пет година, снабдјети пољопривреду са око 40.000 трактора и одговарајућим бројем прикључних мишина. Овакав тракторски парк ће свакако знатно утицати, да се основна обрада земљишта и други радови у пољопривреди боље и благовременије обављају, него што се то сада чини са сточним, често пута веома slabим запрегама.

Предлажемо организацију машинске службе у Црној Гори, на тај начин, што ће се за свако донекле уједначено а веће пољопривредно подручје формирати посебне машинске станице, које ће у своме саставу, поред пољопривредних машина, имати и потребне сервисе за оправку машине. Сматрамо да ће се оваквом организацијом машинске службе код нас најбоље удовољити основним захтјевима механизације пољопривреде.

Питање ђубрења земљишта претставља посебан проблем. Стајског ђубрива имамо мало а и у перспективи га нећемо имати довољно. Ово ђубриво што га имамо слабо се спрема и чува, а уз то и нерационално користи. Примјена зеленог ђубрива код нас је још веома мала, а вјештачко ђубриво је скупо, иако за њим интерес од стране произвођача стално расте. Интезивирањем пољопривредне производње постаће количине стајског ђубрива свакако нешто веће, па је потребно више развијати свијест произвођача за његово боље чување и рационалније коришћење. Исто тако и за већу употребу зеленишног ђубрива и боље упознавање примјене минералних ђубрива.

Служба заштите биља посљедњих година се веома лијепо развила код нас. Већ данас имамо реонске станице за заштиту биља са доста солидним кадром, опремљене са потребном апаратуром и средствима, које могу на вријеме и успјешно интервенисати мање-више, при свакој појави биљних болести или штеточина. Потребно је и даље ширити мрежу ових станица и снабдијевати их одговарајућим средствима и апаратуром, а нови стручни кадар солидно стварати. Међутим треба настојати да се станице растерете сервисне службе, односно да се послови директног увођења заштите култура постепено преносе са њих на задруге и саме произвођаче.

Инспекциска служба заштите биља, а и осталих грана пољопривреде није још довољно развијена те је треба што прије развити и ојачати.

Сјеменска служба напредовала је нешто последње двије године. Данас имамо републичко сјеменско предузеће које произвођаче снабдијева у првом реду сјеменом кромпира, стрних жита, луцерке и лука. Прије годину дана формирали смо и тијело за контролу сјемена, а Завод за пољ. истраживања у Титовграду већ пар година производи елитно сјеме пшенице и неких

врста поврћа. Међутим ми у сјеменарству немамо још одређеног система, и произвођачи се често снабдијевају сјеменом, које им прије дође до руке. Потребно је обезбиједити редовну производњу квалитетног сортног сјемена свих култура, а у првом реду сорти које су предвиђене реонизацијом биљне производње. Даље је потребно што прије донијети законске прописе о производњи сјемена, и енергично спроводити у живот закон о промету сјемена.

Стање садног материјала у воћарству и виноградарству данас је слабо. Иако смо реонизацијом воћарства и виноградарства одредили подручја појединих врста и сорти, тога се у пракси не држимо довољно. Немамо потребног система у производњи садног материјала, нити солидних установа за то, осим станице за воћарство у Бијелом Пољу и у последње вријеме Станице за јадранске културе у Бару. Сматрамо да је потребно организационо средити и ојачати производњу садног материјала, према одређеној реонизацији за свако подручје; и ускладити расадничку производњу са обновом и плантажним подизањем засада. Исто тако нужно је што прије донијети законске прописе о производњи и промету садног материјала.

Пољопривредна служба какву имамо данас, не одговара више потребама пољопривредне производње, а поготово смјерницама њеног даљег развитка. О организацији пољопривредне службе, дискутује се последњих година прилично интензивно и траже се најбоље форме, које би науспјешније одговориле задацима који се данас пред пољопривредом постављају. Прије двије године Извршно вијеће Црне Горе образовало је једну комисију од пољопривредних стручњака, са задатком да проучи питање организације пољопривредне службе у Црној Гори у цјелини. Комисија је размотрила ово питање и дала Извршног вијећу своје мишљење и предлоге како треба организовати ову службу. Ми данас дијелимо мишљење ове комисије, са неким можда веома малим измјенама.

*
* * *

Овим смо се радом осврнули на неке основне чиниоце пољопривредне производње у Црној Гори, са жељом да се бар до некле истакне њихов значај и допринесе сагледавању стварних могућности које имамо за унапређење пољопривреде. Овим би жељели допринијети и што правилнијем и пунијем развитку и коришћењу ових могућности.